

Krónika

Emlékezés Valló Zsuzsára (1947–2009)

*Vándor Judit*¹

Valló Zsuzsával együtt jártunk gimnáziumba. Idén már nem tudott eljönni az öregdiák találkozóra. Együtt töltöttünk egy hónapot Leuvenben a CETRA nyári egyetemen vele és Szabari Krisztinával. Az iwíwen még rajta van, 2009. június 5-én jelentkezett be utoljára.

Pályáját csak röviden ismertetem, inkább munkásságáról fogok bővebben beszélni. Első diplomáját az ELTE-n 1972-ben szerezte meg, majd nyelvtanárként dolgozott a Bartók Zeneművészeti Szakközépiskolában, később pedig az ELTE Tanárképző Főiskolai karán. 1990-ben ösztöndíjjal 14 hónapot töltött a Londoni Thames Valley Egyetemen, ahol *Az angol nyelv és kultúra tanítása* című M.A. kurzus hallgatója volt. Diplomamunkája a kultúra tanításának új megközelítéséről szólt. Az ELTE BTK angol tanszékén módszertant, angol készségfejlesztő olvasást és írást, illetve fordítástudomány elméletet és gyakorlatot tanított. 1997-től 2000-ig az ELTE esztétika szakán folytatott PhD tanulmányokat. Kutatási témája elsősorban a szövegek kulturális identitása, illetve az ezzel kapcsolatos fordítási problémák vizsgálata volt. Disszertációjában a Harold Pinter színművek kultúra-specifikus utalásainak magyar fordításával foglalkozott.

A Tanárképző Főiskolai Kar megszűnése után főállásban az ELTE Angol-Amerikai Intézet Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén tanított, de tartott drámafordítás kurzusokat az ELTE BTK Magyar Irodalom Tanszékén, posztgraduális kurzusokat a Miskolci Egyetem fordítói és tolmács szakán, valamint szövegkohézió és olvasásértés órákat az ELTE Fordító és Tolmácsképző Központjában. Tizenkét évig tanított angol nyelvet a Zeneakadémia Jazz Tanszékén. A tanítás mellett sokat fordított (filmforgatókönyveket, tudományos munkákat, regényeket stb.), és tudományos munkát folytatott.

Valló Zsuzsa sokoldalú, kultúra- és művészetfüggő ember volt. Sok szempontból megelőzte a korát. Fordítástudománnyal kapcsolatos munkásságát elsősorban, érthető családi vonatkozások miatt, a drámafordítás kapcsán

¹ Elhangzott a Papp Ferenc Baráti Kör tizedik szakmai találkozója keretében megrendezett „Pápai Vilma és Valló Zsuzsa emlékülésen” az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének Könyvtárában 2009. december 14-én. A fotóért Szöllősy Judynak tartozunk köszönettel.

felmerülő fordítói problémákra adandó válasz keresése jellemezte, mégpedig az, őt idézem, hogy „a fordítónak tehát fokozottabban kell számolnia a befogadó közönség értelmezési nehézségeivel” (Valló 2000: 34).

Ezzel megelőlegezte azt a ma már szinte közhelynek számító interdiszciplinaritást, hogy a szöveget élő, működő egészként vizsgáljuk, hogy nem csak holt, nyelvi korpuszként, a fordítástudós bonckésének tárgyaként – a nélkül mondom ezt, hogy a patológus rendkívül fontos és felelősségteljes munkájának értékét kétségbe akarnám vonni –, hanem a befogadó és a befogadás élő alanyaként, kulturális konstrukcióként szemléljük.

A felfogás mélyén az az elképzelés húzódik meg, hogy nincs általában vett hűség, többféle hűség van, mindig egy adott helyzethez képest és egy adott helyzetben kell megnyilvánulnia. A drámát fordítónak nemcsak a szöveghez, hanem a befogadóhoz is lojálisnak kell lennie. A fordítás (tudomány) művelői felismerték, hogy nem a szavakhoz, de még csak nem is a szöveghez való hűség az egyedüli, elsődleges hűség, mert a fordításban kiemelten fontos szerepe van a kontextusnak, ami nem más, mint a történelem és a kultúra. A fordítás „soha nem vákuumban keletkezik, és nem vákuumban fogadják be” (Bassnett és Lefevere 1998: 3).

A drámafordítást kommunikációs, elsősorban pragmatikai szempontból vizsgálta: pragmatikán azt értette, amikor „a nyelvet működés közben vizsgáljuk, azaz, amikor a nyelvet valóban használjuk (Valló 2000: 34), hiszen a fordítás természetes közege az a kulturális tér, amelyben megszületett, és amelyben tovább él. A drámafordítás esetében ez a tér egészen konkrét formát ölt, maga a színpad, a nézőtér, a színház, mint zárt térendszer, ahol fordító (a szerzőt se hagyjuk ki), rendező, színész és közönség közös munkájából jön létre az előadás. A fordítás akkor működik, ha a kommunikáció sikeres, ami nem merül ki abban, hogy a fordítónak (jelen esetben a másodlagos közlőnek), vagyis az üzenet küldőjének szándéka világos. A siker elengedhetetlen feltétele a befogadói megértés vagy értelmezés is, hogy a közlendőt, magát az üzenetet a befogadó, az üzenet vevője is megértse, ami a drámafordítás (talán minden fordítás) esetében csak akkor valósulhat meg könnyedén, ha az üzenet maga „egybeesik a befogadó tapasztalataival” (Valló 2000: 37).

Valló Zsuzsa a fordító szerepét a „végtelen történet” kontextusában vizsgálja, vagyis azt vallja, hogy a fordító feladata a szöveg újraérvényesítése. Ennek az újraérvényesítésnek egyik gyakorlati akadálya a kulturális reáliák fordítása. Drámafordítás esetén a fordítási nehézségeket csak fokozza, hogy a kulturális reáliáknak dramaturgiai funkciója van az adott szövegben. Valló Zsuzsa a reáliákat e feladatuk szerint két csoportra osztja, az egyikbe sorolja azokat, amelyeknek a darabon belül van funkciójuk (jellemrajz, szituációteremtés, cselekménybonyolítás), a másikba azokat, amelyek tágabb értelemben, a darabon kívül is működnek (természetesen közben a darabon belül sem veszítenek jelentőségükből), azaz magáról a forráskultúráról adnak képet, és meghatározzák „a stílust, regisztert, az asszociációs mezőt” (Valló: 2000: 45).

Valló Zsuzsa a fentiek szellemében írta meg doktori disszertációját *A drámafordítás pragmatikai aspektusai, kulturális referenciák fordítása Harold Pinter színpadi műveiben* címmel, amelynek vitája 2000. június 19-én zajlott le.

Témavezetője: Balassa Péter, opponensei Klaudy Kinga és Cs. Jónás Erzsébet, a bírálóbizottság tagjai Géher István, Osztoivits Levente, Radnóti Sándor.

Értekezésének témája, hogyan képes a fordító a nem közös kulturális tudást és tapasztalatokat közvetíteni. A kérdést a fordítás pragmatikai elmélete alapján közelítette meg: a kognitív kultúrafelfogás szerint a megértés mentális mintái a nyelvben realizálódnak, és a fordítónak azt a szakadékot kell valahogy áthidalnia, amely a különbözően „kódolt” világokat elválasztja. Valló Zsuzsa célja pedig az volt, hogy tudományos igénnyel mutassa be a fordító „kulturaközi közvetítő tevékenységét és annak szövegekre gyakorolt hatását” (Valló 2001a: 100). Eközben Gideon Toury normaelméletének empirikus bizonyítását is szeretne volna elvégezni.

A zárt korpuszon (Harold Pinter 11 drámájának 20 magyar fordítása) végzett elemzésekből az derült ki, hogy a fordítók elsősorban a közönséggel való kommunikálást tartották szem előtt, vagyis a szövegek kulturális referenciáit csak ott és annyiban tartották fontosnak megőrizni, ahol az nem akadályozta a kommunikációt. Valló Zsuzsa ez utóbbi fordítást nevezte „identitásőrző” fordításnak, amelyet ma Venuti után honosító fordításnak nevez a szakirodalom. Valló nemcsak azt mutatta ki, hogy a drámafordítások honosító fordítások, hanem, a műfaj sajátosságát szigorúan szem előtt tartva, és minden más műfajtól elkülönítve, bizonyította, hogy a színpadi szöveg polifóniája abba az irányba tereli a fordítókat, hogy a konnotációs jelentéstöbbletet, akár a denotatív jelentés rovására is megtartsák. Így a drámai konnotatív fordítás erősen a magyar kultúrához kötődik, és talán a legerősebben honosító fordítások közé tartozik, amelyet egy sajátos, „színházi fordítói norma” (Valló 2001a: 104) vezérel.

Amikor a disszertáció és az opponensi vélemények születtek, nem igen volt még a drámafordítással kapcsolatos pragmatikai szempontú magyar elemzés, a szakirodalom ebben ma is hiányt mutat, bár azóta egyre több, a fordítókkal készült interjúkból, reflexív és önreflexív írásokból álló beszámoló született, és ennek köszönhetően többet tudhatunk meg a fordítók problémáiról.

Reméljük, hogy Valló Zsuzsa tanítványai, vagy a fordítástudományi doktori iskola hallgatói között lesznek, akik érdemben folytatják Valló Zsuzsa kutatói munkáját. Megvizsgálják azt, amit távlati kutatási célként az opponensi véleményekre adott válaszában megfogalmazott: „hogyan változik a kép, amelyet a fordítók, illetve megrendelőik, a színházak alkotnak a feltételezett célközönség elvárásairól, tudásszintjéről és interkulturális tapasztalatairól” (Valló 2001b: 115).

Irodalom

- Bassnett, S., Lefevere, A. 1998. *Constructing Cultures, Essays on Literary Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Cs. Jónás E. 2001. Opponensi vélemény. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 105–118.
- Klaudy K. 2001. Opponensi vélemény. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 108–112.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*. 2. évf. 1. szám 34–49.

- Valló Zs. 2001a. A drámafordítás pragmatikai aspektusai – az értekezés tézisei. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 99–104.
- Valló Zs. 2001b. Válasz az opponensi véleményekre. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 113–117.

Valló Zsuzsa fordítástudománnyal kapcsolatos munkái

- Valló Zs. 1991. *Reading across Cultures* (M.A. disszertáció, kézirat).
- Valló Zs. 1996. Translating an American Comedy for the Hungarian Stage. 1996. In: Klaudy K., Lambert, J.& Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 134–149.
- Valló Zs. 1998. Reáliák és fordítói stratégiák. *Modern Nyelvoktatás* IV. évf. 2–3. szám. 115–124.
- Valló Zs. 1999. Pinter magyarul. In: Balaskó M., Kohn J. (szerk.) *A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. 1. kötet 237–242. Szombathely: BDTF.
- Valló Zs. 1999. A drámafordítás elméletéről. *Theatron* 4. szám. 42–57.
- Valló Zs. 1999. A modern fordítástudomány kezdeteinél. Jiří Levy (1926–1967) *Fordítástudomány* 1. évf. 1. szám. 114–121.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.
- Valló Zs. 2001. A drámafordítás pragmatikai aspektusai – az értekezés tézisei. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám. 99–104.
- Valló Zs. 2001. Válasz az opponensi véleményekre. *Fordítástudomány* 3. évf. 2. szám. 113–117.
- Valló Zs. 2002. *Honosított angol drámák a magyar színpadokon*. Budapest: Atlantic Star.